

ארבעת המינים: טבע, משפט ושמחה

נטילת לולב במחשבת חז"ל

פרק ראשון - נטילת לולב במקרא ובמדרש

- א. הקדמה
 - ב. חג הסוכות במקרא ו"הלוח הכפול"
 - ג. ארבעת המינים ביכורים לה?
 - ד. חג האסיף וראשית השנה
 - ה. ארבעת המינים במחשבת חז"ל
- פרק שני - נטילת לולב בהלכה
- א. נטילת לולב מהות והלכה
 - ב. סוכה פרק ג'
 - ג. לולב הגזול - תמצית סוגיית הגמרא
 - ד. "לכם - משלכם"
 - ה. לולב הגזול - ההכרעה ההלכתית
 - ו. "ולקחתם - ושמחתם"
 - ז. לולב כל שבעה במקדש ובגבולין
 - ח. מצוות לולב במקדש - ראשוני ספרד
 - ט. קדושת יום טוב ראשון
 - י. ר' חיים מבריסק - "ולקחתם ושמחתם"
 - יא. פסול חסר
 - יב. נטילת לולב בימינו - ראשוני ספרד
 - יג. פרשנות הסוגיה
 - יד. מצוות לולב במקדש - בעלי התוספות
 - טו. עיקרי מחלוקת הראשונים - סיכום
 - טז. הדר כל שבעה - מחלוקת הגאונים ומשמעותה
 - יז. הלכה למעשה

פרק ראשון - נטילת לולב במקרא ובמדרש

א. הקדמה

מה עניינה של מצוות נטילת ארבעת המינים? שגורה בפנינו התשובה המקבילה בין ארבעת המינים וסוגי אנשים בעם ישראל: בעלי ריח, בעלי טעם וכו'. על-פי-זה נטילת הלולב מסמלת את האחדות באומה. זהו ודאי עומק פשוטו של מקרא, אך מהו פשוטו של מקרא? מהו הנימוק והמטרה בנטילת המינים על פי התורה בפשוטה? מדוע מינים אלו? ומדוע בחג סוכות?

ב. חג הסוכות במקרא ו"הלוח הכפול"

חובת הנטילה כתובה בפרשת אמור בלבד. בפרשה זו מפרטת התורה את המועדות כולם ובסופם בפרוט כפול את חג הסוכות. הפרוט הכפול של חג הסוכות מוביל אל ההבחנה בין הלוח השמשי והירחי. מועדי ישראל נושאים אופי כפול: חגים חקלאיים מחד וחגים היסטוריים מאידך¹.

חגי האסיף, הקציר והאביב מציינים את הזמנים בהם מבטא החקלאי את הודאתו לקב"ה בעליה לרגל ברגעי השיא של השנה החקלאית. חגים אלו קשורים בקשר עמוק לארץ ישראל, לעונות השנה ולשמחת היחיד (או המשפחה). מנגד, ישנה מערכת חגים שונה הקשורה ליציאת מצרים: פסח, שבועות וסוכות (שבועות הוא העצרת של הפסח. ואכמ"ל במשמעות חג מתן תורה). חגים אלו נחגגים בתאריכים מדויקים, המציינים אירועים היסטוריים בעלי משמעות מכווננת לאומה הישראלית (יציאת מצרים, הליכה במדבר ומתן תורה), ולשם כך יש צורך בלוח ירחי, המאפשר ציון של יום בחודש. תאריכים אלו מתקדשים בקדושת המאורעות והופכים להיות 'מקראי קודש' - ימים הקרואים לקדושה². החגים ההיסטוריים קשורים בקשר מהותי לעם ישראל כולו ולא רק ליחיד. בנוסף לכך, חגים אלו מציינים את קורות האומה הישראלית ואת דרכי ההשגחה האלוהית עליה. הביטוי העיקרי של ימי קדושה אלו הוא הקרבת הקורבנות, כפי שהדבר נכתב באופן בולט בפרשת פנחס (במדבר כח, יח-יט): "מקרא קדש... והקרבתם".

החגים החקלאיים, לעומתם, נקראים בתורה שבתון, בהם החקלאי שובת ממלאכתו ומתפנה לעלות לרגל, להודות לה' ולשאוב מים חיים ממעיני הישועה.

1. תאור מאפייני הלוח הכפול ואופי חג הסוכות הכפול מתבסס (בתוספת שינויים והדגשות שלי) על דבריו של ר"י בן-נון שעסק בנושא רבות. ראה בעיקר "חמץ בפסח, בשבועות ובקרבנות הלחם", מגדים יג (תשנ"א), עמ' 45-25; "ראש השנה או ראשית השנה?" בתוך: בראש השנה יכתבון (אמנון בזק: עורך), אלון שבות תשס"ג, עמ' 20-11.

2. עיין בתרגום לויקרא כג, ב וברשב"ם שם (ובאופן אחר ברמב"ן).

ציר הזמן החקלאי הוא מעגלי, ואילו ציר הזמן ההיסטורי הוא ליניארי, הנע מהגלות אל הגאולה.

התורה מצווה אותנו לקשור את הלוחות: "את חג המצות תשמור... למועד חודש האביב" (שמות כג, טו; שמות לד, יח) – המעגל השמשי חייב להיות מותאם לזה ההיסטורי ולהפך.

בפרשת אמור (ויקרא כג, לג-לט) מפרידה התורה באופן מובהק בין שני מימדיו של חג הסוכות, ההיסטורי והחקלאי, וכן קובעת (שם כג, לט) את חובת החיבור (=הסינכרון): "אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי" – כלומר בתאריכי חג הסוכות- 'זכר ליציאת מצרים'; "באספכם את תבואת הארץ" – מועד זה הוא גם תקופת האסיף; "תחגו את חג ה' שבעת ימים, ביום הראשון שבתון...". – מה שהיה בחג הסוכות 'מקרא קודש' הופך להיות עתה 'שבתון' בשל האסיף שבו.

בהקשר שלנו ניתן להבין את משמעות חיבור הלוחות באופן הבא: האסיף הוא תקופת שיא כלכלית וחשש הגאווה בו גדול עד מאוד. החובה לחוג את חג הסוכות המבטא את ההשגחה האלוהית במדבר בהיותנו חסרי כל, מנטרלת את יסוד הגאווה ושכרון הכח האפשרי³. חיבור זה קושר את ההווה עם העתיד ואת הרוח עם החומר באופן מופלא.

ג. ארבעת המינים ביכורים לה?

עתה שהונח הקשר בין חג הסוכות וחג האסיף, נעמיק במשמעות הדברים. מדוע עלינו להביא בעת האסיף דווקא את ארבעת מינים אלו?

פירות החג, הלולב והאתרוג, קושרים אותנו לכאורה לחגים חקלאיים נוספים בהם אנו מביאים את פרותינו לבית המקדש. כך בקרבן העומר ובשתי הלחם (ביכורי צבור שהם חובה) וכך במצוות ביכורים (ביכורי יחיד). השוואה זו מחדדת את השאלה ששאלנו לעיל: מדוע דוקא מינים אלו? בקרבן שתי הלחם, שהוא ביכורי ציבור, מובאת התבואה עליה עמלנו עד עתה במהלך השנה, ואילו בארבעת המינים לא ניטלת תבואה, ואף לא מובא למקדש דווקא מן התבואה עליה עמלנו. הערבה וההדס באים מצומח פרא שהאדם אינו מגדל וממילא אין בו שום מימד של ביכורים לה'. ומכך נלמד אף על הלולב שגם הוא, שלא כתמר, איננו מבטא גידול חקלאי.

יותר מכך, הביכורים מובאים בראשית הקציר (או הקטיף) ועניינם להודות לה' על ראשית התבואה, ואילו הבאת המינים הוא דווקא בסופה של התקופה! ?

ד. חג האסיף וראשית השנה

הנביא זכריה מציין את קורות הגויים לאחר בוא יום ה':

3. ראה רשב"ם על התורה – ויקרא כג, מג

והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך ה' צבאות ולחג את חג הסכות. והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ אל ירושלים להשתחות... ולא עליהם יהיה הגשם.

זכריה יד, טז-יז

מן הדברים הללו עולה באופן ברור שלחג הסכות משמעות נוספת מלבד היותו זכר ליציאת מצרים או חג אסיף, כאמור בתורה. חג זה מהווה מועד מרכזי השייך לימי ראשית ואחרית השנה. בחג זה עולים לירושלים בכדי להתפלל על המים של השנה הבאה. המשנה במסכת ראש השנה (א, ב) מציינת את הדברים באופן פשוט: "ובחג נדונין על המים". חג האסיף איננו עוד חג במסגרת החגים החקלאיים, חג סוכות מקבל משמעות חשובה עד מאוד הנובעת ממקומו בתקופת ראשית השנה ואחריתה. כאמור בדברי התורה עצמה: "וחג האָסֶף בצאת השנה..." (שמות כג, טז). חג האסיף משמש גם כראש השנה החקלאי שבו מודים על הברכה שניתנה במים ובתבואה בשנה הקודמת, ומבקשים על השנה החדשה שתתברך גם היא בברכת ה' במים לכלל הצומח. על פי רעיון זה אנו נוטלים את ארבעת המינים, לא כהודאה על ההצלחה בתבואה שלפנינו, אלא משום שהם מהווים את הנציגים של כלל הצומח - בהר (הדס), במדבר (לולב), בנחל (ערבה) ובפרדס (אתרוג). באמצעות נטילת ארבעה אלו אנו מודים ושמחים בברכת ה' שבכריאה כולה כפי שמתבטאת בברכת המים שבצומח. מינים אלו אינם בהכרח התבואה עליה עמלנו ואינם מהווים בהכרח את פרי השקעתנו, אלא את נציגי הצומח האוניברסלי.

ה. ארבעת המינים במחשבת חז"ל

בחז"ל מוצאים אנו ביטויים מפורשים למשמעות נטילת ארבעת המינים הכרוכה בימי הדין וראשית השנה.
נציג שלושה מדרשים מכיוונים שונים.

א.

יעלז שדי וכל אשר בו. 'יעלז שדי' – זה העולם, שנאמר 'ויהי בהיותם בשדה'. 'וכל אשר בו' - אלו הבריות, כד"א 'לה' הארץ ומלואה'. 'אז ירננו כל עצי היער' אמר ר' אחא היער וכל עצי היער, היער אלו אילנות שעושין פירות, וכל עצי היער אלו אילנות שאינן עושין

פירות'. לפני מי? לפני ה'. למה? כי בא, בראש השנה וביו"כ. מה לעשות? לשפוט את הארץ. ישפוט תבל בצדק ועמים באמונתו. מכאן ואילך מה עלינו לעשות? אנו נוטלין אתרוג הדס ולולב וערבה ומקלסין לפני הקב"ה. ולקחתם לכם ביום הראשון. ויקרא רבה פרשה ל'; ד"ה 'יעלו שדי'

מדרש זה מכניס לתוך ההקשר הכרונולוגי את המזמור בתהילים. על פי המדרש מזמור זה איננו עוסק רק בתקופה עתידה בה יבוא ה' לשפוט את הארץ, אלא עוסק גם בימי הדין שבכל שנה ושנה. הפלא במדרש הוא שבתקופה זו שה' בא לשפוט את הארץ, האנושות והבריאה כולה מרננים ועולזים. ימי רינה אלו הם ימי ראש השנה ויו"כ. על פי המדרש, חג הסוכות הוא המשך הרינה של אותם הימים, אלא שעתה הדבר נעשה באופן אקטיבי על ידי האדם. עד עתה הבריאה והאנושות ריננו לקב"ה באופן נפרד, ועתה לוקח האדם נציגים מן הצומח כולו – ארבעת מינים – וממשיך את הרינון והעליזות לרגל בא יום ה'. החידוש בדברי המדרש הוא השמחה הגדולה של ימי הדין. בתחושתנו הראשונית ימי הדין הם ימים חמורי סבר שאווירת יראה שוררת בהם. עמידה למבחן, שהיא סמלו של המשפט, קשורה בביקורת והקפדה. לא כן הוא משפטו של הקב"ה. עניינו הוא רענון והחייאת הקשר עם הבריאה כולה. בימים אלו האנושות והיצירה כולה זוכים ליחס חם אישי ומכאן באה השמחה של ימי הדין על פי המדרש. שמחה זו באה לידי ביטוי בכל מערכת חגי תשרי, החל מראש השנה וכלה בסוכות. נטילת ארבעת המינים על פי הקשר זה היא השמחה של האנושות ביצירה האלוהית בעת בא ה' לשפוט הארץ ולדון אותה לחיים וברכה.

ב.

נעימות בימינו נצח. מהו נעימות בימינו נצח? א"ר אבין זה לולב כמי שהוא נוצח ונוטל ביין, משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין מאן הוא נצוח, אלא מאן דנסב באיין בידיה אנן ידעין דהוא נצוחי. כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקב"ה בר"ה ולית אנן ידעין מאן נצח, אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן אנן ידעין דישראל אינון נצוחי, לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון. שם ד"ה 'ד"א תודיעני'

4. "מרמז לארבעת המינים ששנים מהם עושין פירות ושנים מהם אין עושין פירות" (מנחות כז, א).

על פי מדרש זה ישנו מתח בין ר"ה, יו"כ וסוכות. ימי הסוכות הם ימים שלאחר הדין, של הפגת המתח והשמחה בניצחון הדין. במדרש זה לא מופיע יסוד השמחה של האנושות ושל הצומח, אלא רק מרכיב השמחה וההקלה של ניצחון המשפט בסוכות. ניצחון זה בא לידי ביטוי בנטילת ארבעת המינים.

ג. המשנה במסכת תענית מציינת את מחלוקת ר"א ור"י ביחס למועד הזכרת הגשם. לדעת ר"א מזכירים גבורות גשמים ביו"ט ראשון של חג ולדעת ר' יהושע ביו"ט אחרון של חג. הגמ' מבארת את טעמו של ר"א:

מאימתי מזכירין על הגשמים - ר' אליעזר אומר: משעת נטילת לולב,
 ר' יהושע אומר: משעת הנחתו. אמר ר' אליעזר: הואיל וארבעת
 מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים. וכשם שארבע מינין הללו
 אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים.
 תענית ב, ב

לדעת ר"א מזכירים גבורות גשמים ביו"ט ראשון, משום שזהו מועד נטילת לולב הגדל על המים, שכל מהותו ועניינו הוא ריצוי על המים. על פי דבריו, הקשר שבין נטילת ארבעת המינים ושאלת הגשמים הוא מובהק, וזמנו הוא בעת פתיחת השנה החקלאית וימי החורף הקרים.

עמדה זו באה לידי ביטוי באופן נוסף בשאלת עיתוי נטילת הלולב בתפילה. המשנה מציינת למחלוקת תנאים בשאלה היכן היו מנענעים. המוסכם בדעות התנאים הוא, שיש לנענע את הלולב בעת אמירת ההלל ולא "סתם" ביו"ט ראשון (בבוקר או במהלך היום, כמשתמע בהמשך המשנה):

והיכן היו מנענעים? בהודו לה' תחילה וסוף, ובאנא ה' הושיעה נא;
 דברי בית הלל. וב"ש אומרים: אף באנא ה' הצליחה נא.
 משנה, סוכה ג, ט

עיתוי נטילת הלולב בעת אמירת פסוקי ההודאה והבקשה מבטאים בצורה מפורשת את המשמעות הכפולה של הנטילה, שיש בה מן ההודאה על ברכת ה' שבמים ובצומח בשנה החולפת ותחינה ובקשה לקראת שנת הצומח הבאה בכלל הבריאה.

אם נסכם את מגמת המדרשים דלעיל נמצא, שבכולם חג הסוכות ומצוות נטילת ארבעת המינים משתלבים במערכת חגי תשרי – ימי אחרית שנה וראשיתה הנושאים נופך מרומם

של ימי דין משפט ובקשה. על פי חלק מהמקורות ימים אלו הם ימי סיכום ושמחה על העבר ועל פי חלק מן המקורות הימים הם ימי בקשה על העתיד. שילוב של המרכיבים כולם מצוי במדרש המתמודד עם השאלה מדוע בחג סוכות מציינת התורה את חובת השמחה יותר מכל חג אחר.

...אבל בחג לפי שנטלו הנפשות דימוס שלהם ביו"כ, כמו שכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם ועוד שהתבואה ופירות האילן בפנים, לפיכך כתיב שם שלוש שמחות.

פסיקתא דרב כהנא קפט

פרק שני – נטילת לולב בהלכה

א. נטילת לולב מהות והלכה

לעת עתה פרסנו את המשמעויות הרעיוניות העומדות מאחורי נטילת ארבעת המינים כפי שעולה מדברי המקרא ומדרשי חז"ל. לקמן נראה כיצד רעיונות אלו באים לידי ביטוי בפרטי ההלכות והשקלא וטריא בסוגיית התלמוד. נטילת הלולב כביטוי של שמחה בימי דין מטביע את טביעות אצבעותיו בשאלת מספר ימי הנטילה, בדיני לולב הגזול והשואל ובאופי הנטילה ביום הראשון לעומת שאר הימים. נעייץ בסוגיית הגמרא בריש פרק ג' במסכת סוכה.

ב. סוכה פרק ג'

פרק ג' פותח את דיני ארבעת המינים שבמסכת סוכה. הללו נפרשים על שני פרקים. סופה של המסכת עוסק בדיני שמחת בית השואבה. בראיה כוללת של מבנה הפרק, ניתן לראות כי הוא מתאר את שלבי מצוות נטילת ארבעת המינים. הפרק פותח בדיני הפסולים של ארבעת המינים (א-ו). פרוט זה כולל פסולים משותפים וכלליים, כגון לולב או אתרוג גזולים או יבשים, וכן פסולים ייחודיים, כגון אתרוג כושי או צפצפה. לאחר פרוט אלו עוברת המשנה לעסוק בדיני אגוד ארבעת המינים (ז-ח), מצוות הנטילה והנענוע בתפילה ודיני הלל (ט-יא), ואח"כ ימי הנטילה ונטילה בשבת (יב-יד). משנה ד מצויה בתווך בין דיני ערבה ודיני אתרוג, ולכאורה מפרה את הסדר האמור:

ר' ישמעאל אומר שלשה הדסים ושתי ערבות לולב אחד ואתרוג אחד
אפי' שנים קטומים ואחד אינו קטום ר' טרפון אומר אפי' שלושתן
קטומים. ר' עקיבא אומר כשם שלולב אחד ואתרוג אחד כך הדס אחד
וערבה אחת.

סוכה מג, ב

הלומד תמה מה מקומם של דיני מספר המינים ברצף המשניות העוסק בפסולי ארבעת
המינים?

עיון מדוקדק יותר בדברי ר' ישמעאל מראה שנושא המשנה איננו מספר המינים – האם
אחד מכל מין או יותר – אלא דיני הקטום. דברי ר' ישמעאל מחולקים לשנים: בראשית
דבריו מתייחס ר' ישמעאל לשאלת מספר המינים ובסוף דבריו עוסק בדיני הערבה הקטומה.
ביחס לערבה ולהדס נפסק במשניות הקודמות שהקטום פסול. משנתנו מציינת מצב בו
הקטום כשר כל עוד ישנם אחרים ממין זה שאינם קטומים (ר' ישמעאל). לאמור, משנה זו
עוסקת בדיני הערבה (או ההדס – עיין ברמב"ם ובנו"כ⁵) הקטומה בהקשר של נטילת כל
המינים ולא ביחס למין אחד בפני עצמו. ערבה קטומה כשרה, כל עוד יש ערבה אחת כשרה.
כמובן ששאלה זו מותנית בשאלה חשובה עד מאוד האם ישנה חובה ליטול יותר מאשר
ערבה אחת או הדס אחד. מכאן ברור מה הקשיים של דברי ר' עקיבא העוסק במספר מינים
בסופה של המשנה.

הפסולים (המשותפים) שהתקבלו הם: גזול, יבש, של אשרה ועיר נדחת וקטום. עם
קריאת רשימת הפסולים המופיעים במשניות מתבקשת השאלה, האם לפנינו אוסף מקרי
ובלתי תלוי של פסולים, או שמא יש לפנינו רשימה בעלת מכנה משותף? האם הפסולים
הזהים בכל המינים מלמדים על שונותם של הפסולים שאינם זהים?

ג. לולב הגזול – תמצית סוגיית הגמרא

משנה א' בפרק מלמדת הדברים הבאים:

לולב הגזול והיבש פסול. של אשרה ושל עיר נדחת פסול. נקטם ראשו
נפרצו עליו פסול...

סוכה ג, א

הגמרא פותחת בדיוק מסתימת המשנה ממנה עולה שכל הפסולים האמורים בה נכונים
לכל ימי הסוכות ולא רק ליו"ט ראשון. אולם, מהמשך הסוגיה משמע שעיקר דיונה הוא

5. הלכות לולב ח, ה

בשאלת הטעם לדין המשנה שלולב פסול, ושאלת הזמן אינה אלא אינדיקציה לטעם פסול הגזול. מחד, קיימת עמדתו של רשב"י, המובאת על ידי ר' יוחנן, הטוען שטעם פסול הגזול במשנה נובע מדין מצווה הבאה בעבירה. לעמדה זו מצטרף תלמידו של ר' יוחנן – ר' אמי. מאידך, ישנו מדרש הלכה ידוע ומקובל הדורש: "ולקחתם לכם – משלכם ולא הגזול". דרשה זו מלמדת שלולב גזול (ושאול) פסול. הבעיה בעמדה זו, הדורשת "לכם-משלכם", שהיא תקפה רק ליום הראשון (ולקחתם ביום הראשון) ולא לשאר הימים, ואילו מסתימת המשנה משמע שדיני הגזול (ושאר הפסולים) נכונים כל שבעה?

כתרוץ לשאלה כורכת הגמרא את הדרשה של "לכם" כטעם למשנה, עם דעת ר' יצחק בר נחמני הסובר שדין המשנה נאמר רק ביו"ט ראשון: "לא שנו אלא ביו"ט ראשון, אבל ביו"ט שני, מתוך שיוצא בשאול – יוצא נמי בגזול". בבבלי מובאת דעתו של ר' יצחק בר נחמני בהקשר של לולב גזול בלבד, ובירושלמי נאמרו דבריו בהקשר כללי כל פסולי המשנה פוסלים רק ביו"ט ראשון ובשאר ימים כל הפסולים כשרים. עתה מתעוררת שאלה אחרת: על פי עמדה זו של 'לכם', היה מקום לציין במשנה שגם לולב השאול פסול? עם שאלה זו מתמודד רב אשי ולדעתו המשנה ציינה רק את המקרה המחודש של לולב גזול שאף הוא פסול, אף שקנה את הגזילה לאחר יאוש, ואילו את הדין הפשוט, של לולב שאול, לא ציינה משום שברור שאינו כשר מאחר ואינו משלכם. עד כאן דברי הסוגיה הראשונה בתמצית.

ד. "לכם – משלכם"

נעייך בדרשה המהווה נימוק לפסול הלולב הגזול. דרשה זו מופיעה בכמה מקומות בספרות התנאים:

ולקחתם לכם – כל אחד ואחד.
לכם משלכם ולא את הגזול. מיכן אמרו אין אדם יוצא ידי חובתו
ביו"ט הראשון של חג בלולבו של חברו...
ספרא, 'אמור', פרשה יב, טז

וכן:

ולקחתם- שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד.
לכם – משלכם. להוציא את השאול ואת הגזול.
ביום – ואפילו בשבת.
ראשון – אפילו בגבולין.
הראשון – מלמד שאינו דוחה אלא יו"ט הראשון בלבד.

סוכה מג, א

בברייתא נוספת בבלי אנו מוצאים עדות לקדמותה של דרשה זו:

ר' אליעזר אומר: כשם שאין אדם יוצא ידי חובתו ביו"ט הראשון של חג בלולבו של חברו, דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים – משלכם, כך אין אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חברו דכתיב חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים – משלך. וחכמים אומרים: אע"פ שאמרו אין אדם יוצא ידי חובתו ביו"ט הראשון בלולבו של חברו, אבל יוצא ידי חובתו בסוכתו של חברו, דכתיב כל האזרח בישראל ישבו בסוכות- מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת. סוכה כז, ב

מדברי מדרש אלו לומדים אנו שהדרשה "לכם – משלכם" קדומה לתקופתו של ר"א ויש מקום להניח ששיקפה את דין הגזול במקדש עצמו. ר"א רצה ללמוד מהלכה זו, הפוסלת את הלולב הגזול, גם את דין סוכה גזולה. חכמים מסכימים לדין הלולב הגזול אך חולקים על ההרחבה לסוכה גזולה. דרשה זו, כאמור, קדומה ומקובלת, ומהווה את אחת האפשרויות להבנת דין המשנה שלולב הגזול פסול.

נתבונן בדרשה ובמשמעותה.

הדרשה בספרא קובעת: "לכם – משלכם ולא הגזול" – נפתח בשאלה: האם מוקד הדרשה הוא האיסור על לולב הגזול בלבד? מתוך ההשוואה לדרשה המובאת בבבלי (מג, א) עולה שהדרשה כוללת גם את הלולב שאול והדרשה בספרא קיצרה. וכאן יש לשאול מה רע בלולב שאול? נראה שמוקד הדרשה הוא חובת 'לכם'. הבעיה אינה פגם הגזול, אלא הדרישה שהלולב יהיה שייך לנוטלו. מחובת זו נגזר הפסול של לולב גזול וגם שאול באותה מידה.

על פי הבבלי (מג, א) דרשה זו כוללת גם חובת הנטילה בגבולין ביו"ט ראשון וגם את המקור לנטילה בשבת ביו"ט ראשון. האם ישנו קשר בין הפרטים השונים של הדרשה (יום א' וגזול)? נראה שכן והדברים יפורטו לקמן.

ה. לולב הגזול – ההכרעה ההלכתית

בשאלת ההכרעה ההלכתית בטעמו של לולב הגזול קיימת מחלוקת ראשונים. מחלוקת זו נוגעת לשיקולי פסיקה באופן כללי ולניתוח פסיקתי שלסוגיה באופן פרטני. לדעת בעל

המאור, ממהלך הסוגיה יש להסיק שהלכה כר' יצחק בר נחמני שלולב גזול פסול רק ביו"ט ראשון ובשאר הימים כשר, קרי: אין דין 'מצווה הבאה בעבירה' בשאר הימים. בין נימוקיו של בעל המאור מובאת הטענה שהגמרא דנה בדבריו של ר' יצחק בר נחמני, העלתה קושיה לדבריו ורב אשי יישב את הקושיה. מהלך זה בפשוטו מצביע על תמיכה בדעתו של ר' יצחק בר נחמני וממילא יש להסיק כמותו. הרמב"ן מתנגד לעמדה זו. לדעתו, אין ללמוד מתוך הדיון של הגמרא ויישוב הקושיות על תמיכתה בעמדת ר' יצחק בר נחמני, אלא להיפך. הגמרא תומכת בעמדת ר' יוחנן וכל תרוציה עבור ריב"ן, הם 'דחויא בעלמא'. נוסף לכך יש לשקול את העובדה שבמחלוקת ר' יוחנן ושמואל הלכה כר' יוחנן ובפרט שדבריו נתמכים בדעת התנא רשב"י.

לקמן נראה כי פסיקת ההלכה בשאלה, האם לולב הגזול פסול גם מדין מצוה בעבירה, תלויה בשאלה כללית יותר בה נעסוק עתה – האם פסולי המשנה (גזול, יבש, חסר ועוד) פסולים כל שבעה או רק ביום הראשון.

1. 'ולקחתם – ושמתם'

בטרם נדון בדברי הראשונים נתבונן בדברי התורה המצווה על לקיחת ארבע מינים.

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר... ושמתם לפני ה' א-
לוקיכם שבעת ימים.

ויקרא כג, מ

בתורה מופיעים שני פעלים: 'ולקחתם' ו'ושמתם'. מהו היחס ביניהם? אפריורית ניתן להציע מספר אפשרויות:

א. 'ולקחתם' הוא הכשר ותנאי לעיקר המצווה שהיא השמחה כל שבעה. הבעייתיות שבהצעה זו היא העובדה שהתורה צמצמה את מועד קיום מצוות 'ולקחתם' ליו"ט ראשון בלבד. פשוט יותר היה לכתוב, לפי הסבר זה, 'ולקחתם פרי עץ הדר.. ושמתם'. ציון היום של לקיחת המינים, פותח אפשרות להבנה אחרת של מצוות ולקחתם.

ב. 'ולקחתם' ו'ושמתם' הן שתי מצוות שונות באופיין ובזמנן. 'ולקחתם' – רק ביו"ט ראשון, 'ושמתם' – כל שבעה.

ג. אפשרות מורכבת יותר היא, שלפנינו שתי מצוות שונות המתלכדות במהלך ימי החג. התורה מצווה שנשמח שבעה ימים עם המינים איתם קיימנו את מצוות 'ולקחתם'.

ד. ננסה לברר באמצעות דברי הראשונים את משמעותן של מצוות אלו.

ז. לולב כל שבעה במקדש ובגבולין

על פי דברי הגמרא בריש הסוגיה, ישנה הבחנה בין דיני הדר ובין דיני גזול. בעוד שיבש פסול משום שאינו הדר ופסול כל שבעה, הרי שגזול פסול רק ביו"ט הראשון, בו נאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון"⁶. על כך שואלים התוספות⁷: מדוע ישנו פער בין דין ההדר ובין דין 'לכם', הרי שניהם נלמדים מאותו פסוק: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר"⁸?

בתוספות מובאת תשובה לשונית-תחבירית לשאלה זו. תשובה זו מבוססת על העובדה שהמילה 'לכם' מופיעה לפני המילה 'ראשון' ונכרכת בה, ואילו המילה 'הדר' מופיעה אחרי המילה 'ראשון' וכביכול אינה קשורה בה. טיעון זה אינו מתקבל בתוספות משום שהמילה 'ולקחתם' למדנו הלכות נוספות, כמו החובה ליטול את כל ארבעת המינים יחד ועוד. הלכות אלו ודאי נוהגות כל שבעה ולא רק ביו"ט ראשון אף שהמילה 'לכם' מופיעה בסמוך ולפני המילה 'ראשון'.

ח. מצוות לולב במקדש – ראשוני ספרד

הרמב"ן עונה לקושיית התוספות באופן אחר, כפי שמנוסח היטב בדברי תלמידו הריטב"א. הריטב"א⁹ קובע כי ישנם ארבעה סוגים שונים של פסולי ארבעת המינים אשר כל אחד מהם חל בזמן ומקום אחר. דבריו נאמרו כמסקנה הלכתית כללית ובהתחשב בתקנת ריב"ז, המחייב בימינו נטילת לולב כל שבעה בגבולין.

- א. פסול 'לכם' – גזול ושואל, חל ביום הראשון במקדש ובגבולין בלבד.
- ב. פסול 'הדר' (יבש, נקטם, עלתה חזוית או חסר וניקב) חל במקדש כל שבעה, ובימינו⁹ רק ביו"ט הראשון.
- ג. פסול 'אין שמו עליו', (כגון צפצפה או נשרו כל עליו וכדו') חלים כל שבעה בכל מקום ובכל זמן.
- ד. דינים כלליים החלים בכל התורה – 'מכתת שיעוריה', 'מצווה הבאה בעבירה'. הללו פסולים כל שבעה בכל מקום.

דברי הריטב"א שיסודם בדברי הרמב"ן יוצרים הבחנה חשובה בין סוגי הפסולים המופיעים במשנה. החובה הבסיסית ביותר היא חובת המינים עצמם (סעיפים ג-ד לעיל). כל

6. כפי שהוסבר לעיל דעת ר' יוחנן שלולב גזול פסול כל שבעה משום שנוסף לבעיית לכם ישנו גם דין של מצווה הבאה בעבירה.

7. כט, ב; ד"ה בעינין

8. כט, ב; ד"ה לולב

9. בעקבות דברי ר' חנינא, סוכה לו, ב.

עוד אין בידינו ערבה ממש לא ניתן כלל לצאת ידי חובה. חובה זו נכונה בכל אחד מימי החג וחלה בין במקדש ובין בגבולין.

דינים ייחודיים יותר הם דיני ההדר (סעיף ב לעיל). החובה ליטול לולב שאינו יבש או אתרוג שאין עליו חזזית, נובעת מן החובה ליטול מינים שיש בהם הדר. חובה זו קיימת, לדעת הרמב"ן, כל שבעה רק במקדש. בגבולין (למעט יו"ט ראשון בו נעסוק בהמשך) אין חובה של הדר. עיקרון זה ניתן להסבר אם נניח שהחובה הבסיסית של נטילת ארבעת המינים נובעת מחובתו של החקלאי בעת האסיף להגיע לבהמ"ק ולשמוח לפני ה' בברכת המים שבצומח. ביטוי מלא של השמחה הוא עם צומח הדור, שסימני ברכת המים בולטים בו. אתרוג יבש או חסר מצביע על פגימה בברכת ה' שבצומח ועל כן אין ראוי לבוא לפני ה' במין שאינו רענן ומלא.

החובה המיוחדת ביותר חלה רק ביו"ט ראשון בכל מקום ומקורה במילה 'לכם' (סעיף א לעיל). רק ביו"ט ראשון ישנה חובה ליטול ארבעה מינים שאינם שאולים או גזולים ולהביאם למקדש (או בגבולין).

עתה נשוב לשאלת התוספות אך בלבד שונה. ההקשר של שאלת התוספות, לדעת הרמב"ן, ממוקד בחובת הנטילה במקדש עצמו: מדוע ישנו הברל במצוות נטילה במקדש בין חובת לכם החלה רק ביו"ט א' ובין חובת ההדר בשאר הימים? קביעת הרמב"ן שהבחנה זו חלה במקדש עצמו הופכת את הדיון למהותי ושורשי, משום שעתה נוגעים אנו ביסוד דין נטילת ארבעת המינים כפי שראוי להיות במקדש עצמו.

לכך משיב הריטב"א: "שהחמיר הכתוב ביום הראשון... שהרי היום הראשון חמור משאר ימים שהוא נוהג בגבולין מן התורה...". נעמיק בתשובתו של הריטב"א.

ט. קדושת יום טוב ראשון

יו"ט ראשון הוא יום מיוחד בקדושתו. אופיו המיוחד גזור מספר חיובים: נטילה בגבולין מדאורייתא, חובת נטילה אף ביו"ט שחל בשבת, ונראה שמחייב אף את חובת משלכם ולא את הגזול. בשאר הימים לא קיימת הייחודיות האמורה ביום זה – ולכן שלושת ההלכות האמורות בו אינן קיימות: אין נטילה בגבולין בשבת ואין חובת 'משלכם'.
מה ייחודו של היום הראשון?

נשוב ונקרא את דברי התורה ביחס ליום זה:

...בחמשה עשר יום לחודש השביעי הזה חג הסוכות שבעת ימים לה'.

ביום הראשון מקרא קדש...

אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי באספכם את תבואת הארץ
תחוגו את חג ה' שבעת ימים, ביום הראשון שבתון... ולקחתם לכם...
ויקרא כג, לט-מד

כלומר, על גבי חובת החג ההיסטורית-לאומית הנחגגת בימים ובחודשים (חמישה עשר יום לחודש השביעי), נדרשים אנו לחוג את חג האסיף. חמישה עשר יום לחודש השביעי הוא יום מקודש, הקדוש בקדושת מקראי קודש זכר ליציאת מצרים. חשוב להדגיש: יום א' (ויום השמיני) בלבד הוא מקרא קודש, וכל שאר הימים אסורים במלאכה בלבד. התורה מצווה אותנו שמיום זה והלאה נחוג חג שבעה ימים לרגל האסיף החל בתקופה זו. אם נדייק יפה בדברי התורה, לאור הסבר הריטב"א, יתברר כי חומרת יו"ט ראשון נובעת מהיותו מקראי קודש הקדוש בקדושת המועדים זכר ליציאת מצרים. כלומר, חג הסוכות זכר ליציאת מצרים נקבע לחמשה עשר יום לחודש השביעי כיום מקרא קודש (וכן בשמיני). על גבי חובת חג זו קבעה התורה את חובת השמחה החקלאית באסיף – "ושמחתם לפני ה' שבעת ימים". חובת "ושמחתם" היא חובה אחת רצופה במשך שבעה ימים שאין בה הבדלים בין יום אחד למשנהו. החיבור בין חג 'האסיף' לחג 'הסוכות' הפך את נטילת ארבעת המינים של האסיף "ושמחתם", לחובה מורכבת הנושאת גם את דיני "חמישה עשר יום לחודש השביעי" "מקרא קודש".

כאמור לעיל, מקראי הקודש מאופיינים בביטויים של קורבן: "מקראי קודש... והקרבתם" (במדבר כח). הביטוי המעשי לקדושת ימים אלו הוא בהקרבת קרבן לה'. קורבנות אלו חייבים להיות משלכם: "אדם כי יקריב מכם – מדידה [משלון]"¹⁰ (סוכה ל, א). הקורבן, שמטרתו לכפר, חייב להיות בבעלותו של האדם או הציבור הטעון כפרה. ביטויי הקדושה של מקרא הקודש בסוכות אינם רק בקרבנות, אלא גם בנטילת המינים. או באופן אחר, חובת נטילת ארבע מינים ביום א' מקבלת את הצביון המיוחד של יום א' שהוא מקרא קודש והופכת להיות מעין הקרבת קרבן. אם נכונים דברינו, הרי שניתן להבין מדוע רק ביו"ט ראשון קיימת חובת "לכם" בנטילת ארבעת המינים. חובה זו איננה נובעת מדיני ארבעת המינים, אלא מדיני הכפרה של יום "חמשה עשר יום לחודש השביעי"!

נחזור אפוא לדברי הרמב"ן והריטב"א. לדעתם, המלאות של נטילת ארבעת המינים באה לידי ביטוי דווקא בשאר הימים במקדש. בימים אלו חייבים המינים להיות שלמים ומלאי הדר ובכך מתבטאת השמחה באסיף – מצוות "ושמחתם לפני ה'". חובה זו איננה קיימת בגבולין בימינו מאחר ואין אנו עומדים לפני ה'¹¹.

מצוות השמחה במינים אינה מחייבת שהללו יהיו שלנו. הטעם לכך נעוץ במהותה של חובת הנטילה כביטוי לתפילה ובקשה על הצומח בבריאה. נטילת ארבעת המינים היא

10. ועיין עוד אבן עזרא ויקרא א, א "מכם מממונכם" (ותורה שלמה שם אותיות לח, מח, עו).

11. להלן נסיף עוד הסבר בהבנת המצב בגבולין ביו"ט ראשון.

נטילה של מינים מן הצומח ללא כל קשר ותלות אישית כלכלית של נוטלן. ניתן לומר בדרך קיצונית, שיתכן וישנה חובה שהמינים דווקא יהיו לא 'משלכם' בכדי לבטא את השתתפותו של כל אחד ואחד עם תפילת הצומח כולו.

יו"ט ראשון, לעומת שאר הימים במקדש, ניצב באופיו המיוחד והשונה משום שבו חלה חובה נוספת בעת נטילת ארבעת המינים – "לכם משלכם". כאמור לעיל, חובה זו איננה אימננטית לארבעת המינים, אלא קשורה לזמן המיוחד, הוא חמשה עשר יום לחודש. זהו זמן המשמש כחג זיכרון היסטורי – 'מקרא קודש זכר ליציאת מצרים'. לרגל הנסיבות המיוחדות של נטילת הלולב ביום זה חלים על הנטילה דיני היום המיוחדים המאופיינים בהקרבת קורבנות. תוצאתו של השידוך היא חובת 'לכם' במקדש ביו"ט ראשון.

מכח דרשה זו למדנו שתי הלכות נוספות: לולב ניטל בגבולין ביו"ט ראשון, ונטילת לולב דוחה את השבת. קדושת היום נובעת מהיחוד שלו כמקרא קודש זכר ליציאת מצרים. קדושה זו איננה מוגבלת במקום מסויים. יו"ט זה איננו יונק את קדושתו מקדושת המקום והמקדש, אלא מקדושת הזמן. נטילת הלולב ביו"ט ראשון בגבולין מבטאת את אי תלותו יו"ט ראשון בקדושת המקום.¹² הנטילה שדוחה את השבת מובנת גם היא על רקע הבנת אופי הנטילה ביום א' כהקרבת קרבן (מוסף) של יום מקרא קודש זה. וברור הוא שקרבנות היום דוחים את השבת.

בסיכומם של דברים לעת עתה נוכל לומר שמצות נטילת ארבעת המינים ששורשה בשמחה החקלאית ובתפילה על המים בימי המשפט של ראשית השנה ואחריתה, מקבלת גוון ואופי שונה לרגל הנסבות וההקשר בה היא מתקיימת. בכל שבעה זוהי שמחת החקלאי לפני ה' ותפלתו על העבר והעתיד. ביום א' מקבלת הנטילה צביון שונה והופכת להיות מעין קרבן. באופן חד נאמר שארבעת המינים בכל שבעה הם אמצעי לשמחה ואילו ביום א' הם מתת לה'!

לענ"ד זו היא כוונת דברי הריטב"א לעיל: "...החמיר הכתוב יום א'...".

י. ר' חיים מבריסק – "ולקחתם ושמחתם"

ר' חיים מבריסק¹³ עוסק בדברי הרמב"ן והריטב"א הדנים בהבדל בין שאול וגזול ביו"ט הראשון לשאר הימים. לדעת הגר"ח ההבדל נובע מן ההבדל בין מצוות "ולקחתם" לעומת "ושמחתם". "לקחתם" חל רק ביו"ט ראשון ואילו "ושמחתם" חל כל שבעה. אף שהרושם מקריאת הפסוק הוא שהלקיחה אינה אלא אמצעי לקיום השמחה שהיא המצווה העיקרית,

12. מאידך גיסא מוצאים אנו שכל דיני הנטילה שבמקדש שרירים וקיימים גם בנטילה בגבולין. מצב זה מעורר את המחשבה שיתכן ועוצמתו של יו"ט ראשון יוצרת מצב שבכל מקום ומקום יש בחינה של 'ושמחתם לפני ה''. או במילים אחרות הקדושה המופיעה בזמן היא היוצרת את העמידה לפני ה' וכמוה כקדושת המקום במקדש. אהל מועד=מועדי ה'. על כך עיין בדברי הרב מ' ליבטאג, על פרשת בחוקותי, באתר ישיבת הר-עציון.

13. חידושי הגר"ח, סטנסיל, סעיף סד

פעולה זו הופכת למצווה בפני עצמה בעלת דינים ייחודיים הנוגעים לאופי קיומה, שאינם נוגעים לעיקר המצווה. תופעה זאת, מסביר הגר"ח, קיימת גם ביחס שבין קרקע או דפנות הסוכה ובין הסכך שהוא עיקר המצווה. אף שהראשונים אינם עיקר המצווה, מאחר והם אמצעי לביצוע המצווה ומרכיב חיוני בעת קיום המצווה (דרגה מתקדמת יותר מאשר 'הכשר מצווה'), יש לדפנות ולקרקע דינים מיוחדים, כגון מוקצה או איסור גזל.¹⁴ ניתן לסכם את דעת הרמב"ן לאור שאלת היחסים בין מצוות "ולקחתם" ו"ושמחתם" כך: מצוות ארבעת המינים הנובעת מחג האסיף נחגגת שבעה ימים בשמחה גדולה מדין "ושמחתם". נוסף לכך ישנה מצוות "ולקחתם" ביום הראשון. חובה זו נובעת מימי מקראי הקודש וזכר ליציאת מצרים החלים בראשון ובשמיני. צרוף חובת לקיחה ע"ג שמחה יוצרת הלכות ייחודיות של נטילת לולב ביום הראשון, הנושאת גם אופי של קרבן.

יא. פסול חסר

לפסול שאול וגזול, הנובע מדיני הקורבן במקדש, יש לצרף את פסול חסר. המשנה פוסקת שאתרוג החסר פסול בכלשהו. בגמרא לא מובא באופן מפורש הטעם, אך הוא מצוי בדברי הראשונים. לדעת התוספות¹⁵, וכן רש"י¹⁶, סיבת הפסול הוא הדרישה ללקיחה תמה. דין זה לכו"ע נהג רק ביו"ט ראשון. ההיגיון בדבר ברור – פסול זה גם הוא נושא אופי קורבני מובהק, והרי הוא כמום החסר בקרבן.

דעת הרמב"ן, אם כן, ברורה לחלוטין. חסר שאול וגזול הנם פסולים מיוחדים בעלי אופי קורבני הנובעים מעיתוי הנטילה במקדש ביו"ט ראשון, ואינם נוהגים במקדש בשאר הימים.

עקרון זה בא לידי ביטוי בדברי רע"א¹⁷ המבחין בין פסול חסר לפסול יבש. לדעתו, בחיפוש אחר חסרון באתרוג יש לעיין בקפדנות יתרה במבט בוחן מקרוב, משא"כ בפסול של יבשות. הטעם הוא, שחסר נובע מדין מום ואילו יבש מדין הדר. הבדל זה נעוץ בהבחנה שבין פסולים (שאול גזול וחסר) הנובעים מאופיים של המינים כקורבן, לעומת פסולים הנובעים מאפיים של המינים כגידולים עימם שמחים ומודים לה' במקדש ובגבולין.

יב. נטילת לולב ביחינו - ראשוני ספרד

לדעת הרמב"ן ועוד ראשונים, לאחר תקנת ריב"ז השתנו דיני הנטילה לחלוטין למעט יו"ט ראשון: יו"ט ראשון נשאר בקדושתו מאחר ואינו תלוי כלל בקדושת המקדש. מצב זה משאיר על כנו את דיני ארבעת המינים על שלוש רמותיהן ביום זה: דיני "לכם", "הדר",

14. תודה לתלמידי-חברי אליעד בר-שלום שכליבון משותף יתכן ועמדנו על דעת הגר"ח.

15. לד, ב; ד"ה שתהא

16. לו, ב; ד"ה ומשנינן

17. דרוש וחידוש, עמ' 176

“שמו עליו”. תקנת ריב”ז אחר החורבן ליטול כל שבעה, לא גררה אחריה את כל דיני ארבעת המינים שבמקדש, אלא נותרה רק חובת הנטילה וללא חובת ההדר (ודאי ללא דרישת “לכם”).

ניתן להבין את תקנתו של ריב”ז על פי הרמב”ן משני שיקולים שונים:

- א. אופי תקנת חכמים – לדעת הרמב”ן כל תקנה של חכמים זכר למקדש מהווה תזכורת בלבד למצווה בזמן המקדש, מעין “הציבי לך ציונים”. כיון שכך, אין צורך לקיים את כל דיני ארבעת המינים בעת הנטילה מכח התקנה ולולב שאינו הדר כשר.
- ב. הדר כחובה מהותית – יתכן להבין אחרת את עמדת הרמב”ן. לדעתו הסיבה שתקנת ריב”ז ליטול בגבולין איננה כוללת את חובת ההדר נובעת ממקומה של חובת הדר במקדש. יתכן ולדעתו חובה זו אינה אלא תוספת הידור במינים ואיננה תנאי מהותי בהגדרתם. תוספת מיוחדת והדורה זו נוהגת רק במקדש ולא בגבולין. בלשון ‘בריסקאית’ נאמר, שדין הדר לדעת הרמב”ן איננו דין ייחודי בארבעת המינים, אלא דין כללי בקיום מצוות וניתן להקל בו בחובה דרבנן.¹⁸

ג. פרשנות הסוגיה

לדעת ראשונים אלו, דיני המשנה כולם משקפים את דיני ארבעת המינים כפי שנוהגים במקדש. גם הסוגיה הדנה בטעמו של לולב הגזול עוסקת בזמן המקדש. מובן הוא שגם פסול מצווה הבאה בעבירה פוסל מדאורייתא בזמן המקדש כל שבעה. לעומת זאת, דברי האמוראים (ר’ חנינא, ר’ יצחק בר נחמני) המצמצמים את דיני המשנה ליו”ט ראשון בלבד עוסקים בדיני נטילה בימינו לאחר תקנת ריב”ז.¹⁹

ד. מצוות לולב במקדש – בעלי התוספות

לדעת תוספות יש להסביר את הפער שבין חובת הדר החלה כל שבעה לבין חובת לכם החלה ביו”ט ראשון בלבד, בהבחנה שבין חובת נטילה מדאורייתא ובין חובה מדרבנן. מדאורייתא חלה חובת “לכם” כל שבעה, בדומה לחובת ההדר, אולם בזמן הזה מדרבנן מצמצמת חובה זו ליו”ט ראשון בלבד. עמדת התוספות ביחס לחובת הנטילה מדאורייתא במקדש שונה מהותית מעמדת הרמב”ן. לדעתו ישנה זהות מוחלטת באופי הנטילה ביו”ט ראשון ושאר הימים, ובלשונו – זהות בין שני החיובים של “ולקחתם” ו“ושמחתם”. כל הדינים הנהוגים ביו”ט ראשון נהוגים ונכונים בשאר הימים: לכם-משלכם, הדר ושאר הדינים הכלליים.

18. ראה שיטת רש”י שהובאה בהמשך אגב דבר הראב”ה וכן דברי הגר”ד בענין הדר.

19. יש לדייק, כפי שעושה הרמב”ן, כי הניסיון להוכיח בסוגיתנו מדברי ר’ יצחק בר נחמני, העוסק בדיני ארבעת המינים בימינו, הובא בסוגיה משום שממנו ניתן ללמוד על פסול מצוה בעבירה בזמן המקדש. על פי עמדתו, כך נראה, לא חל פסול זה כלל, לא בגבולין בימינו וגם לא במקדש כל שבעה, מאחר ולדעתו אין פסול כזה.

לאור האמור לעיל ניתן לומר בדברי התוספות כי אופי החובה הקורבני-מקדשי של "ולקחתם", המחייב את הלולב להיות "שלכם", חל כל ימי הנטילה. השמחה מתלבשת על לולב שאופיו נקבע ביו"ט ראשון כקורבן. מימד המינים כקורבן דומיננטי וקובע את אופיו כל שבעה. כך, לולב שאול וגזול פסול במקדש כל שבעה לצד החיובים האחרים של הדר ועוד.

דברי האמוראים הקובעים כי ישנה חובת הדר כל שבעה, לעומת חובת 'לכם' רק ביו"ט ראשון, נוגעים בחובת הנטילה מדרבנן. חובה זו התמקדה בעיקר הנטילה, ולא בשאר דיני המינים. לדעת תוספות עיקר הנטילה כוללת את החובה של כל אחד ואחד ליטול, וכן את החובה ליטול ארבעה מינים בבת אחת והידור מצווה, אך אינה כוללת את השאול (או הגזול, לדעת ר' יצחק בר נחמני).

מדבריו עולה עמדה מעניינת בשאלת מקומה של חובת ההדר. לדעת הרמב"ן אין חובת הדר בנטילה מדרבנן. ואילו לדעת תוספות לולב שאינו הדור, פסול כל שבעה, ואף מדרבנן. כיוון התוספות הבהיר כי שיקולי התקנה של ריב"ז התמקדו בעיקר הנטילה. עולה שההדר הוא דין בעיקר הנטילה וממילא יש לחייבו גם בחובת נטילה מדרבנן.

נוסף לכך, יש לציין עיקרון נוסף העולה מדברי תוספות: מוקד הבנתו בחובת ההדר כל שבעה בימינו, נובע מתפיסתו את אופי תקנת ריב"ז. לדעתו, תקנת זכר למקדש איננה זיכרון בעלמא, אלא מהווה מעין העתק ושיחזור של עיקר הנטילה במקדש. על פי הבנה זו מחלוקת תוספות ורמב"ן אינה עוסקת במקומו של ההדר בחובת ארבעת המינים, אלא באופיין של תקנות ריב"ז.

טו. עיקרי מחלוקת הראשונים – סיכום

בעלי התוספות וראשוני ספרד נחלקו במספר מישורים:

- א. מהות נטילת ארבעת המינים – לדעת ראשוני ספרד ישנו הבדל בין מהות הנטילה ביו"ט ראשון לשאר הימים. יו"ט ראשון נושא אופי של קורבן ושמחה, ושאר הימים נושאים אופי של שמחה בלבד. לדעת התוספות אופייה הקורבני של הנטילה נותר גם בשאר הימים.
- ב. פרשנות המקורות – לדעת הרמב"ן המשניות כולן עוסקות בדיני ארבעת המינים במקדש. לדעת התוספות המשניות וכן הסוגיות עוסקות בדיני ארבעת המינים בימינו.
- ג. הלכה למעשה – לדעת התוספות הדר פסול כל שבעה, ולדעת הרמב"ן רק ביו"ט ראשון.
- ד. פרשנות הפסוק – לדעת התוספות מצוות "ולקחתם" ו"ושמחתם" הן ביטוי למצווה אחת משולבת. לדעת הרמב"ן אלו שתי מצוות שונות.

ה. תקנת ריב"ז – יתכן וישנה מחלוקת בין הראשונים בשאלת אופייה של תקנת ריב"ז – האם כהעתק המצווה במקדש, או זכר כללי בלבד.

טז. הדר כל שבעה – מחלוקת הגאונים ומשמעותה

בעל העיטור²⁰ מביא מחלוקת גאונים בשאלה ההלכתית האם פסולי ארבעת המינים פסולים כל שבעה.

לדעת ר' פלטי גאון²¹, כל הפסולים פסולים כל שבעה (למעט דיני שאול וחסר). ולעומתו, רי"ץ גיאט סובר שכל הפסולים פסולים רק ביו"ט ראשון. הרמב"ם²² פסק כדעת רי"ץ גיאט, ולדעתו כל הפסולים כולל גזול נוהגים רק ביו"ט ראשון. נושאי-הכלים מבארים שדבריו נסמכים על פשוטם דברי האמוראים. המ"מ מוסיף וטוען כי יש ללמוד את עמדת הרמב"ם (והגאונים) מדברי ר' חנינא הפוסל חסר ביו"ט ראשון בלבד (סוכה לו, ב), בדרך של ק"ו: אם חסר פסול רק ביו"ט ראשון, ק"ו לשאר הפסולים של הדר שאינם פסולים אלא רק ביו"ט ראשון. לעומת זאת, הרי"ף והרא"ש פסקו לפסול כל שבעה.

את עמדת הגאונים הסוברים שכל הפסולים במשנה (ובדגש על הדר) פוסלים בימינו כל שבעה ניתן להבין, כפי שהובן בדברי התוספות שמצוות הנטילה במקדש כל שבעה אחידה וזהה, ואין כל הבדל בין יו"ט ראשון לשאר הימים. תקנת ריב"ז היא העתקה של המצווה במקדש, ולכן לולב יבש או גזול פסולים כל שבעה.

את עמדת הגאונים הסוברים שהפסולים בימינו פוסלים רק ביו"ט ראשון ניתן להבין בשתי דרכים עיקריות:

א. עמדתם המהותית בשאלת הנטילה במקדש תומכת בדעת התוספות – ללולב, מדאורייתא, אופי של קורבן כל שבעה, ועל כן שאול ויבש פסולים עקרונית כל שבעה. תקנת ריב"ז נועדה לזיכרון בלבד וחייבה את קיום עיקר הנטילה בלבד. היות והדר אינו מעיקר הנטילה, אינו פוסל כל שבעה.

ב. עמדתם המהותית בשאלת נטילה במקדש זהה לדעת הרמב"ן שישנו הבדל בין יו"ט ראשון לשאר הימים. שאול פסול רק ביו"ט ראשון, ואילו הדר פסול כל שבעה. כך, תקנת ריב"ז הנה העתק מדויק של המצווה במקדש.

20. הלכות לולב (דפוס וילנא עמ' פט).

21. וכן הרי"ף והרא"ש.

22. הלכות לולב ח, ט

יז. הלכה למעשה

השו"ע²³ פסק כרמב"ם, שרק ביו"ט ראשון נוהגים הפסולים. הרמ"א העלה מספר דעות חולקות ההופכות את המצב ההלכתי-מעשי, אך לא את המהות. הרמ"א הוסיף שיש חולקים ופוסלים גזול מטעם מצווה הבאה בעבירה. לדעה זו, גם אם נפסוק שפסולי ארבעת המינים נוהגים רק ביו"ט ראשון, נותר בעינו הפסול הכללי של מצווה הבאה בעבירה הנוהג כל שבעה (נראה כדעת הרמב"ן). פסול הדר: הרמ"א פוסק את דברי ההגהות אשרי שמקורו בראבי"ה: "אתרוג כמוש או מנומר שהוא פסול אם חתך מה שהיה כמוש או מנומר ושייר השאר שלם שפסול לברך עליו כיון שבא מכח פסול ומאוס".

מתקבל מדברי הרמ"א שאתרוג שאינו הדר פסול כל שבעה!

האם זו עמדת התוספות שדיני הדר נוהגים כל שבעה?

אם נעיין בדברי הראב"ה נמצא, שלדעתו דיני הדר אינם אימננטיים לארבעת המינים, אלא נובעים מן היסוד הכללי בתורה של 'זה א-לי ואנוהו', כדברי רש"י. כמובא בדברי האחרונים, ישנם שני דינים בהדר:

א. דין כללי הנובע מהידור במצוות – כך הבין רש"י.

ב. דין מהותי וייחודי בארבעת המינים, כפי שהבין תוספות.

פסיקת הרמ"א, אם כן, איננה שיקוף של שיטת התוספות ביחס לפסולי ארבעת המינים (כקרבן, כל שבעה), אלא של שיטת רש"י ביחס לדיני הדר, הנובעים מהיסוד הכללי של נוי במצוות.

עתה ברור מדוע פסק הרמ"א את דינו של ההגהות אשרי רק בשאלה הנקודתית של מי שהסיר את החלק היבש (והאתרוג נותר שלם), ולא פסק באופן כללי שכל יבש פסול כל שבעה. הסיבה לכך היא שלא ברור שפסול זה שהוסר יפסול לדעת התוספות, הסוברים שפסולי הדר הם בחפצא של האתרוג. רק לסוברים – רש"י וראבי"ה – שהדר הוא דין בגברא, שעליו לעשות את מצוות ה' באופן נאה, יש מקום לומר כי פסול של נוי שהיה בעבר ימשך לפסול אף לאחר הסרתו.

מתקבל אפוא, שעמדתם הרוחנית של הרמב"ן והריטב"א המבחינה בין יום א' ושאר ימים היא זו אשר הכריעה את ההלכה המעשית בימינו עפ"י דעת השו"ע והרמ"א. את עמדת הרמ"א שחייב הדר כל שבעה יש להבין על-פי שיקולים נוספים, שלא מבטלים את ההבחנה החדה שהועלתה בין יום א' שהוא מקרא קודש, ושאר הימים שהם שמחת החקלאי לפני ה'!

23. או"ח, תרמ"ט, ה